
Feuilleton

Geneeskunst geïnspireerd door armoede

H. BARNARD

In december 1994 volgde ik mijn echtgenote naar Egypte, nadat zij in Caïro een betrekking aanvaard had. Toen ik daar eenmaal was aangekomen bleek het uitoefenen van mijn beroep niet goed mogelijk.¹ Ik verrichtte daarom verschillende werkzaamheden bij de Nederlandse ambassade in Caïro en daarnaast nam ik als landmeter deel aan verschillende archeologische expedities.^{2,3} Bij de meeste van deze expedities is een deel van het werk afhankelijk van lokale arbeidskrachten. Zij verplaatsen en zeven de aarde, op zoek naar vondsten, en verrichten andere hand- en spandiensten – zwaar en ongeschoold werk, verricht door mensen zonder opleiding en geld.

Zodra is uitgelekt dat een van de expeditieleden een medische opleiding heeft genoten staat er na afloop van elke werkdag een rijtje patiënten te wachten. Niet alleen de werknemers willen graag behandeld worden, maar ook hun familieleden melden zich, vaak met reeds lang bestaande klachten. Zo werd mij een kijkje gegund in verschillende bevolkingsgroepen die maar weinig met buitenlanders in aanraking komen, op een manier die ongebruikelijk is en nogal intiem kan zijn.

In het verre zuidoosten van Egypte, tussen de Nijl en de Rode Zee en vlak ten noorden van de grens met Soedan, leven de Ababda. Deze groep bedoeïenen is een afsplitsing van het volk van de Beja dat zich in de 9e eeuw vermengde met veroveraars, afkomstig van het Arabisch schiereiland, die de woestijn introkken op zoek naar goud.⁴ Momenteel zijn er ongeveer 20.000 Ababda, die allen moslim zijn en Arabisch spreken. Een

SAMENVATTING

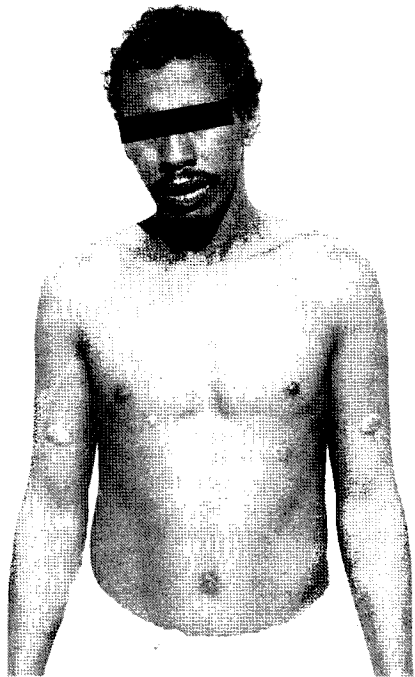
Sinds zijn aankomst in Egypte in 1994 heeft de schrijver deelgenomen aan verscheidene archeologische expedities – als landmeter, maar ook als parttimearts. Gedurende deze laatste bezigheid kwam hij in contact met de inzichten en gewoonten van de plaatselijke werklui, en met die van de Ababda-bedoeïenen in het bijzonder. Door de zware leefomstandigheden in het zuidelijke deel van de Oostelijke Woestijn lijkt hun geneeskunst vooral geïnspireerd door armoede. Als therapeutikum bij alle interne ziekten worden 'kaja biel-naar' het meest gebruikt; dit zijn ovale littekens, gemaakt met een roodgluwend metaal voorwerp. Een andere, minder vaak voorkomende, vorm van verlittekening is 'mi'ah-hed'asjer', drie evenwijdige lijnen die diep in de wang van de patiënt zijn gekerfd. 'Moehawi', de beet van een slang in de oorlel van de patiënt, wordt gebruikt als preventivum tegen slangenbeten. Een andere preventieve maatregel is het dragen van een 'higaab', een klein leren zakje dat een magisch voorwerp of een magische tekst bevat. Voor minder ernstige ziekten worden kruiden en voedingsmiddelen gebruikt die vaak op een speciale manier zijn bereid. Uitwendig worden vooral benzine en wagensmeer gebruikt. Met de ontwikkeling van de Rode-Zeekust voor het toerisme zal de levenswijze van de Ababda-bedoeïenen sterk veranderen. De beschreven gewoonten zullen daarbij ongetwijfeld worden verdrongen door de westerse geneeskunde, hetgeen waarschijnlijk beter is voor de bevolking.

deel heeft zich gevestigd in Aswan of een van de kleine dorpjes langs de Rode Zee. De rest van de Ababda leidt een nomadisch bestaan en weet vooralsnog de druk van de Egyptische overheid om zich te vestigen, te weerstaan. Deze nomaden volgen de schaarse regenval in de Oostelijke Woestijn met hun kudde van geiten, scha-

H. Barnard, arts, p/a Netherlands-Flemish Institute, P.O. Box 50, Zamalek, Caïro, Egypte (hbwzw@rite.com).

pen en kamelen. Hun voedsel bestaat voornamelijk uit witte kaas en 'goers': rond brood, gebakken in het door een houtskoolvuurtje verhitte woestijnzand. Zij drinken water, thee met veel suiker en 'djabanah': een kruiden-drink waarvan koffie het voornaamste bestanddeel is en waarvan zowel de bereiding als het nuttige rituele vormen heeft aangenomen. De zorg voor de dieren is in handen van de vrouwen, die samen met hun kinderen wonen in een 'beet boersj': een hut van stokken en maten die eenvoudig uit elkaar te nemen en te verplaatsen is. De mannen trekken door de woestijn, te voet of in een oude Toyota-pick-uptruck, op zoek naar handel of ongeschoolde arbeid.^{5,6}

Sommigen van deze mannen kwamen bij hun omzwervingen ook terecht bij onze wetenschappelijke expeditie in Berenike; dit was de belangrijkste haven aan de Rode Zee in Ptolemeïsche en Romeinse tijden (300 v. Chr.-600 n. Chr.), maar is sindsdien geheel verlaten en onder het eeuwig in beweging zijnde zand verdwenen. Daar zag ik een aantal van hen ook als patiënt. Het eerste dat mij daarbij als bijzonder opviel was dat elke patiënt een aantal ovale littekens, ongeveer 1 × 2 cm groot, op het lichaam droeg (figuur 1). Eerst dacht ik nog dat deze het gevolg waren van de voortdurende omgang van de Ababda met houtskool bij de dagelijkse bereiding van goers en djabanah. Navraag leerde echter dat de littekens, 'kaja biel-naar' genoemd, moedwillig waren aangebracht met een roodgloeiend metalen voorwerp. Ze worden namelijk gezien als een krachtig panacee tegen elke denkbare ziekte. Het aanbrengen is niet voorbe-

FIGUUR 1. Egyptische man met littekens, 'kaja biel-naar' genoemd, die worden aangebracht met een roodgloeiend metalen voorwerp en worden beschouwd als een panacee tegen elke denkbare ziekte.

houden aan bepaalde personen, hoewel van sommigen wordt gezegd dat zij krachtiger littekens kunnen aanbrengen dan anderen. Zo reisde de sjeik van het nabij Berenike gelegen dorpje bijna 100 km om zich ongeveer twintig brandwonden te laten toebrengen door een dergelijke expert. Na genezing van de wonden, en het ontstaan van de eigenlijke kaja biel-naar, vond hij ook zijn cara een stuk verbeterd. De littekens worden meestal symmetrisch aangebracht op torso en armen, maar er lijkt geen duidelijk verband te bestaan tussen de aard van de ziekte en de plaats of het aantal ervan.

Later zag ik bij een van onze gidsen een geheel ander litteken: drie evenwijdige lijnen van ongeveer 3 cm lengte op de rechter wang. In Aswan had ik dit eerder al bij verschillende mensen gezien en navraag leerde dat de naam van dit litteken 'mi'ah-hed'asjer' is, letterlijk honderdelf. Doorvragen leidde onveranderlijk tot de uitspraak: 'Maar dat doen ze alleen in Soedan', op een toon waarop een Nederlander kan zeggen: 'Dat doen ze alleen in België', of een Vlaming: 'Dat doen slechts de Walen.' Desondanks bezitten veel Ababda een dergelijk litteken en de belangrijkste redenen waarom dat werd aangebracht lijken problemen van oftalmologische aard te zijn. Omdat altijd een beetje lacherig werd gesproken over mi'ah-hed'asjer zou ik andere redenen, zoals een associatie met bepaalde stamverbanden of met psychiatrische ziektebeelden, echter niet geheel willen uitsluiten.

Geïnteresseerd geraakt begon ik navraag te doen naar andere geneeskundige ingrepen en inzichten van de Ababda, die vrijwel verstoken zijn van moderne medische hulp door de grote afstanden in de woestijn, hun wantrouwen tegenover de buitenwereld en hun armoede. Op het gebied van preventie kwam ik twee dingen te weten, waarvan ik er één eigenlijk al kende uit de tijd dat ik als consultatiebureauarts in Rotterdam veel allochtone zuigelingen mocht nakijken en inenten. Dat was de zogenaamde 'higaab': een leren buideltje met daarin een magisch voorwerp of een magische tekst, dat de drager moet beschermen tegen allerlei kwaad (figuur 2). Hoewel de higaab vooral bedoeld is voor kinderen – ook in Nederland is er bij veel zuigelingen een aan het luierpakje gespeld –, zag ik hoe een vader op een dag het buideltje van zijn zoontje droeg tegen zijn aanhoudende hoofdpijn. Verder ken ik een andere volwassen man die altijd een aantal van deze voorwerpen draagt omdat hij als de dood is om door een schorpioen te worden gestoken.

De tweede geneeskundige handeling, een methode om de gevolgen van het gif van slangen te voorkomen – een belangrijke doodsoorzaak bij de Ababda –, is iemand 'moehawi' te maken. Daartoe laat men een slang in de oorlel bijten, waardoor men voortaan tegen slangenbeten en slangengif beschermd zou zijn. Een andere methode is het drinken van kamelenmelk, of het op de huid smeren daarvan, hetgeen de huid zo sterk zou maken dat schorpioenen, slangen en zelfs messen er geen vat meer op krijgen.

Daarmee is tevens een van de twee belangrijkste bronnen genoemd waaruit de Ababda putten voor geneesmiddelen: het dagelijks voedsel. De andere bron is

FIGUUR 2. Een zogenaamde 'higaab': een leren buideltje met daarin een magisch voorwerp of een magische tekst, dat de drager moet beschermen tegen allerlei kwaad.

het kostbaarste bezit van het gezin: de auto. Voor vrijwel elke aandoening wordt een bepaalde soort voedsel aanbevolen, soms met een speciale bereidingswijze. Zo zou sterke thee dorst kunnen voorkomen, zelfs in de zomer, zou koffie zonder suiker heilzaam zijn bij diarree en zou vlees de vruchtbaarheid doen toenemen. Van de meeste kruiden, gevonden in de woestijn of aangeschaft in de Nijlvallei, werd mij wel een geneeskundig gebruik genoemd.

Voor uitwendige geneesmiddelen wordt een keuze gemaakt uit wat men bij zich heeft voor het gebruik van de auto. Vooral benzine is populair en wordt gebruikt bij vrijwel alle huidaandoeningen, inclusief schorpioensteken en slangenbeten. Smeerolie en remvloeistof lekken niet gebruikt te worden; wel smeerde een van de werknemers maandenlang smeervet in een open wond, waarbij hij zich erover verbaasde dat die wond maar niet wilde helen. Uiteindelijk bleek mijn zinkzalf toch beter te werken, hetgeen hem overigens niet minder verbaasde.

Zo vlak bij het oorspronkelijke Mekka, middelpunt van de theocentrische Arabische wereld, speelt ook het islamitische geloof vanzelfsprekend een belangrijke rol in de geneeskunst van de Ababda. Op een ochtend in januari van dit jaar werd ik bij een van de werklui groepen die acuut ernstig ziek was geworden. Met een niets ziende blik lag hij ritmisch kreunend naast de zeef waarmee hij zojuist nog aan het werk was. Heel even dacht ik aan een koliek, maar al snel werd mij duidelijk dat deze patiënt een (focale) epileptische aanval doormaakte. Onder snel groeiende belangstelling werd hij vervolgens op een kruiwagen naar ons kamp gereden. Terwijl ik hem daar, min of meer symbolisch, wat uitgebreider lichamenlijk onderzocht, vroeg ik wie deze man

goed kende. Iedereen natuurlijk, maar zijn broer nog wel het best. Met hem had ik het volgende, korte gesprek: 'Heeft hij dit wel vaker?' 'Zo'n drie of vier keer per jaar.' 'Wat doen jullie dan?' 'We brengen hem naar de sjeik, die leest hem voor uit de koran en dan gaat het over.' 'Dan lijkt het mij het beste dat dat nu ook gebeurt.' Iedereen was het daarmee eens en al dezelfde middag was de man weer aan het werk – enigszins verbaasd en nogal vermoeid, maar in ieder geval bevrijd van de duivels of geesten die hem tijdelijk hadden bezeten.

Het is duidelijk dat de hier beschreven geneeskunst voortkomt uit de armoede van de beoefenaars, zowel in materiële zin als in de zin van een zeer beperkte toegang tot moderne gezondheidszorg. Het effect ervan valt ongetwijfeld grotendeels toe te schrijven aan het placebo-effect, zoals dat geldt voor delen van elke vorm van geneeskunst. Met de voortschrijdende ontwikkeling van de Rode-Zeekust voor het toerisme zal deze karakteristieke geneeskunst snel verloren gaan. Een verlies voor antropologen en etnografen, maar waarschijnlijk een winst voor de Ababda, ondanks het feit dat zij dan zullen moeten betalen – ook voor een placebo-effect.

ABSTRACT

Medicine inspired by poverty. – Since his arrival in Egypt in 1994 the author joined a number of archaeological expeditions as a surveyor and part-time physician. During this latter activity he came into contact with the beliefs and practices of the local workmen and those of the Ababda Bedouin in particular. Living a harsh life in the southern part of the Egyptian Eastern Desert, their medicine seems to be inspired by poverty. Widely used for all internal disorders are 'kaya bil-naar': oval scars made with red-hot metal instruments. Another, less common, form of scarification is 'mi'ah-hed'asher', three parallel lines carved deeply into the cheek of the patient. 'Muhawy' is the bite of a snake into the earlobe of the patient, to prevent snake-bites. Another prophylactic is the 'higab', a small leather pouch containing a magical object or text. Therapies for less serious disorders include the use of herbs, spices and foodstuffs, often prepared in special ways. Externally, car fuel and axle grease are widely used. With the development of the Red Sea coast for tourism, the life of the Ababda Bedouin will change fundamentally. The above practices are likely to be replaced by Western medicine, probably a change for the better for these people.

LITERATUUR

- 1 Barnard H. De waarde van een Nederlandse bul in Egypte. *Ned Tijdschr Geneeskd* 2000;144:39-41.
- 2 Barnard H. Veranderingen binnen de gezondheidszorg in de regio Midden-Oosten en Noord-Afrika. *Ned Tijdschr Geneeskd* 1997;141:1701-3.
- 3 Aldworth FG, Barnard H. Berenike survey. In: Sidebotham SE, Wendrich WZ, editors. *Berenike 1996. Report of the 1996 excavations at Berenike (Egyptian Red Sea Coast) and the survey of the Eastern Desert*. Leiden: Research School CNWS; 1998. p. 3-10.
- 4 Murray GW. *Sons of Ismail, a study of the Egyptian bedouin*. London: George Routledge; 1935. p. 301-8.
- 5 Nassar G, Sobeih N. Uplifting a forgotten people. *Al-Ahram Weekly* 1995;120(August):10-6.
- 6 Stephens A, Lotfy S. Desert encounters. *Egypt Today* 1996; 17(May):78-83.

Aanvaard op 21 oktober 1999